

Podestras

CTUALITEIT

TAAL GE

Een gedicht
om niet te
vergeten

KUNST A

SCHIEDEN'S

Naam

Klas

School

De dichter en

Paul Celan wordt in 1920 als zoon van Duitstalige joden geboren in de Roemeense stad Czernowitz. Het is een stad waar veel culturen samenkomen, waar de mensen, zoals Celan later zegt, 'leven van boeken en verhalen' uit verschillende talen. Op jonge leeftijd begint hij zelf te schrijven, want hij wil dichter worden, in het voetspoor treden van beroemde Duitse schrijvers.

Maar zijn jeugd wordt verstoord door toenemend antisemitisme, zelfs in zijn schoolklas. In 1941 wordt de stad door Nazi-Duitsland bezet. Celan duikt onder, probeert te vluchten maar belandt in een werkkamp waar hij dwangarbeid moet verrichten. In 1942 worden zijn ouders naar een concentratiekamp gedeporteerd en vermoord. Celan gaat door met schrijven, maar in deze jaren veranderen zijn gedichten van vorm en inhoud. De toon wordt grimmiger.

In dit werkschrift leer je de dichter Paul Celan en zijn gedicht Todesfuge kennen. Het gedicht is in meer dan 40 talen vertaald en maakt Celan wereldberoemd. De lessen gaan over de achtergronden en de impact van het gedicht.

Dit symbool verwijst naar bijbehorende achtergrondinformatie en werkbladen op www.celan.nl/verdieping

Celan is niet de echte naam van de schrijver. Meer weten over zijn jeugd? Ga naar **biografie Verdieping > achtergrondinformatie**

Samen met zijn ouders

Op 5-jarige leeftijd

het gedicht

Celan schreef zijn gedichten met de hand, om ze daarna uit te typen. Hier zie je de originele getypte versie van Todesfuge. Dit typoscript is tussen 1945 en 1949 ontstaan.

Paul Celan schrijft Todesfuge in mei 1945, op 24-jarige leeftijd. In het gedicht verwerkt Celan zijn eigen ervaringen maar ook berichten die hij in kranten heeft gelezen en verhalen die hij van overlevenden heeft gehoord.

Op de volgende bladzijden vind je de Duitse tekst van Todesfuge en een Nederlandse vertaling.

Meer weten over dit **typoscript** van Todesfuge? Ga naar **Verdieping > achtergrondinformatie**

Duitse Joden opgejaagd
Vreeselijke tooneelen van
verwoesting en ellende

**GEORGANISEERDE VERNIELING
VAN JOODSCH BEZIT
IN DERDE RIJK**

Voortzetting der anti-joodsche maatregelen
betreffende de vernieling van joodsche bezittingen
in Berlijn en in andere Duitse steden.
Voor miljoenen schade aanzienlijk. — Vermoe-
delijk zijn nagetroef alle verspreide joodse
Verzekeringmaatschappijen steden van oordeel
zijn, dat zij niet tot vergoeding verplicht zijn, daar
er „horre majore“ in het spel is.

Regering bereidt nieuwe jodenwetten voor

Opdracht 1 – Lezen en luisteren

Beluister in de klas het oorspronkelijke Duitse gedicht, voorgedragen door Paul Celan.

Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends
wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts
wir trinken und trinken
wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng
Ein Mann wohnt im Haus der spielt mit den Schlangen der schreibt
der schreibt wenn es dunkelt nach Deutschland dein goldenes Haar Margarete
er schreibt es und tritt vor das Haus und es blitzen die Sterne er pfeift seine Rüden herbei
er pfeift seine Juden hervor läßt schaufeln ein Grab in der Erde
er befiehlt uns spielt auf nun zum Tanz

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts
wir trinken dich morgens und mittags wir trinken dich abends
wir trinken und trinken
Ein Mann wohnt im Haus der spielt mit den Schlangen der schreibt
der schreibt wenn es dunkelt nach Deutschland dein goldenes Haar Margarete
Dein aschenes Haar Sulamith wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng

Er ruft stecht tiefer ins Erdreich ihr einen ihr andern singet und spielt
er greift nach dem Eisen im Gurt er schwingts seine Augen sind blau
stecht tiefer die Spaten ihr einen ihr andern spielt weiter zum Tanz auf

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts
wir trinken dich mittags und morgens wir trinken dich abends
wir trinken und trinken
ein Mann wohnt im Haus dein goldenes Haar Margarete
dein aschenes Haar Sulamith er spielt mit den Schlangen

Er ruft spielt süßer den Tod der Tod ist ein Meister aus Deutschland
er ruft streicht dunkler die Geigen dann steigt ihr als Rauch in die Luft
dann habt ihr ein Grab in den Wolken da liegt man nicht eng

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts
wir trinken dich mittags der Tod ist ein Meister aus Deutschland
wir trinken dich abends und morgens wir trinken und trinken
der Tod ist ein Meister aus Deutschland sein Auge ist blau
er trifft dich mit bleierner Kugel er trifft dich genau
ein Mann wohnt im Haus dein goldenes Haar Margarete
er hetzt seine Rüden auf uns er schenkt uns ein Grab in der Luft
er spielt mit den Schlangen und träumt der Tod ist ein Meister aus Deutschland

dein goldenes Haar Margarete
dein aschenes Haar Sulamith

Todesfuge

Opdracht 2 – Belangrijke woorden

Markeer in de onderstaande vertaling de voor jou belangrijkste woorden en/of zinsdelen, als basis voor de woordspin in opdracht 3.

Zwarte melk van de vroegte wij drinken die 's avonds
wij drinken die 's middags en 's morgens wij drinken die 's nachts
wij drinken en drinken
wij delven een graf in de winden daar ligt men niet krap
Een man woont in 't huis die speelt met de slangen die schrijft
die schrijft als het schemert naar Duitsland jouw gouden haar Margarete
hij schrijft het en komt uit zijn huis en de sterren flonk'ren hij fluit om zijn honden
hij fluit zijn joden te voorschijn laat delven een graf in de aarde
hij beveelt ons speel nu ten dans

Zwarte melk van de vroegte wij drinken je 's nachts
wij drinken je 's morgens en 's middags wij drinken je 's avonds
wij drinken en drinken
Een man woont in 't huis die speelt met de slangen die schrijft
die schrijft als het schemert naar Duitsland jouw gouden haar Margarete
Jouw assige haar Sulamith wij delven een graf in de winden daar ligt men niet krap

Hij roept hee jullie steek dieper de grond in en jullie daar speel en zing
hij grijpt naar het staal aan zijn riem hij zwaait het zijn ogen zijn blauw
steek dieper de schop jullie daar en jullie speel verder ten dans

Zwarte melk van de vroegte wij drinken je 's nachts
wij drinken je 's middags en 's morgens wij drinkens je 's avonds
wij drinken en drinken
een man woont in 't huis jouw gouden haar Margarete
jouw assige haar Sulamith hij speelt met de slangen

Hij roept speel zoeter de dood de dood is een meester uit Duitsland
hij roept strijk donkerder aan de violen dan stijg je als rook de lucht in
dan heb je een graf in de wolken daar lig je niet krap

Zwarte melk van de vroegte wij drinken je 's nachts
wij drinken je 's middags de dood is een meester uit Duitsland
wij drinken je 's avonds en 's morgens wij drinken en drinken
de dood is een meester uit Duitsland zijn oog is blauw
hij raakt je met loden kogel hij raakt je nauwkeurig
een man woont in 't huis jouw gouden haar Margarete
hij hitst zijn honden tegen ons op hij schenkt ons een graf in de lucht
hij speelt met de slangen en droomt de dood is een meester uit Duitsland

jouw gouden haar Margarete
jouw assige haar Sulamith

Vertaald door C.O. Jellema. Er zijn zeven verschillende **Nederlandse vertalingen** van Todesfuge. Ga naar **Verdieping > werkblad 1-1**

Fuga van de dood

Opdracht 3 – Tekstbegrip

Waar gaat het gedicht over?

Geef in minimaal drie steekwoorden aan wat volgens jou de kern van het gedicht is. Maak vervolgens met de klas een woordspin op het bord.

Opdracht 4 – Vormkenmerken

Welke vormkenmerken heeft het gedicht?

Vaak worden gedichten gekenmerkt door rijm en ritme, door regelmatig terugkerende accenten en korte versregels van gelijke lengte. Dit zijn voorbeelden van vormkenmerken. Todesfuge wijkt hiervan af. Wat valt je op aan de vorm van Todesfuge?

Todesfuge wordt soms vergeleken met **'Guernica'**, een schilderij van Picasso. Ga naar **Verdieping > werkblad 1-2**

Todesfuge heeft op het eerste gezicht weinig weg van een traditioneel gedicht. Toch heeft het gedicht structuur: die van een fuga.

Definitie van een fuga: een muziekstuk waarin meerdere stemmen afwisselend een thema presenteren, dat via herhalingen en variaties in een hoogtepunt uitmondt.

Opdracht 5 – Verbinden

Probeer de fuga-structuur van Todesfuge zichtbaar te maken door de begrippen te verbinden met de juiste citaten uit het gedicht. Er zijn meerdere combinaties mogelijk.

MEERSTEMMIGHEID

'een man woont in 't huis die speelt met de slangen'

'jouw gouden haar Margarete – jouw assige haar Sulamith'

HOOGTEPUNT

VARIATIE

'Zwarte melk'

HERHALING

'zijn ogen zijn blauw – zijn oog is blauw'

THEMA

'de dood is een meester uit Duitsland'

'een graf in de aarde – een graf in de winden – een graf in de wolken'

We drinken die 's middags en 's morgens
We drinken je 's avonds en 's morgens

FRAGMENT LUISTER HIER EEN MUZIEK-

Met deze structuur verwijst Celan naar de **'Meister der Tonkunst'**, Johann Sebastian Bach. Ga naar **Verdieping > werkblad 1-3**

Todesfuge en Jodenvervolging

Inleiding

In de eerste les heb je Todesfuge gelezen en belangrijke kenmerken van het gedicht besproken. Op deze bladzijden belichten we de achtergronden: de Jodenvervolging en het verzet ertegen. Paul Celan heeft in Todesfuge naast eigen ervaringen ook berichten van andere overlevenden verwerkt. Hoe zijn die ervaringen verweven met algemeen bekende feiten?

Beeldbank WO2 - NIOD

Jodenvervolging

Vervolging van mensen begint vaak klein. Je hebt misschien wel eens gehoord van cyberpesten, waarbij iemand via online platforms wordt gekleineerd. Wat onschuldig lijkt, kan tot vreselijke gebeurtenissen leiden. De geschiedenis van de Jodenvervolging laat dit zien.

Opdracht 1 – Klassikaal gesprek

Bespreek klassikaal waar je aan denkt bij het woord 'Jodenvervolging' en maak vervolgens een woordspin op het bord.

Jodenvervolging: ook in Nederland werden tijdens de oorlog anti-joodse maatregelen getroffen. Ga naar **Verdieping > werkblad 2-1**

Paul, 14 jaar

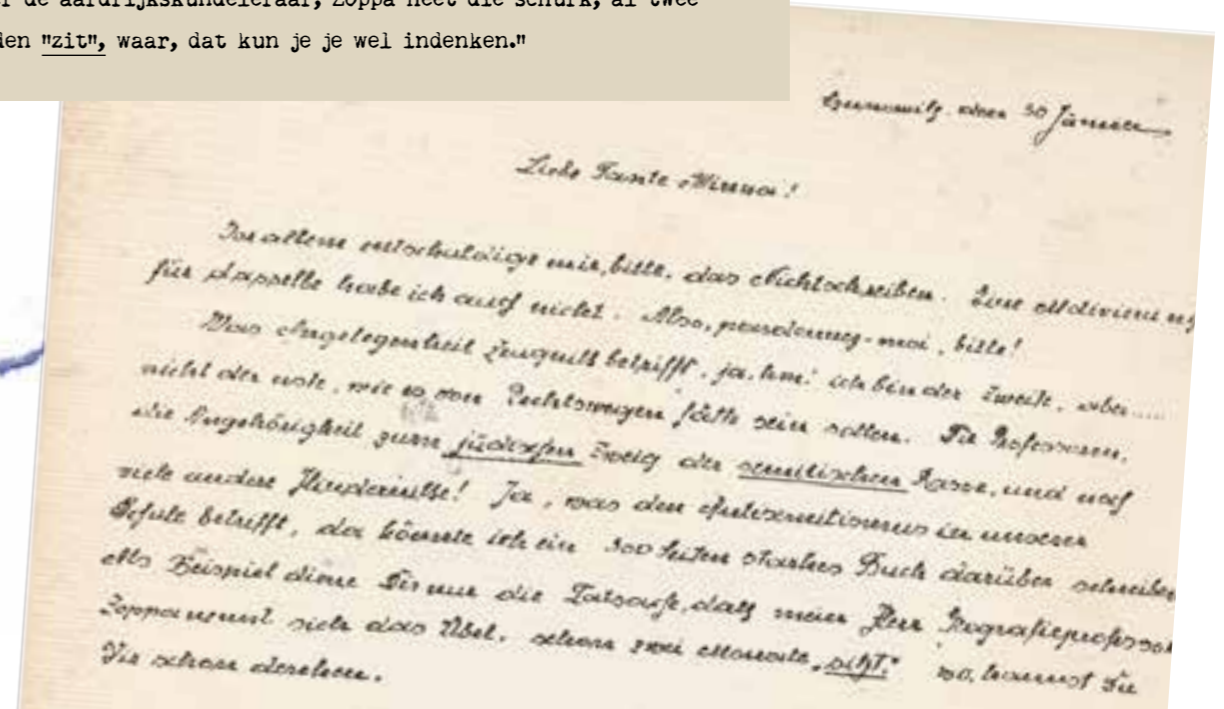
Schoolervaringen van Paul

Paul krijgt thuis een joodse opvoeding en volgt zelfs extra lessen Hebreeuws, maar zijn ouders kiezen voor hem een christelijke Duitstalige basisschool. De machtsovername van de nazi's in 1933 heeft een grote impact op het dagelijks leven van Paul. Hij ervaart hoe op zijn school de jodenhaat toeneemt, zoals hij op 13-jarige leeftijd aan zijn tante Minna schrijft, die naar Palestina is gevlucht.

"Wat de kwestie schoolrapport betreft, ja, hm! Ik ben tweede geworden, maar niet eerste van de klas, zoals het eigenlijk had moeten zijn als het eerlijk was verlopen. Het lag aan de leraren en het behoren tot de joodse tak van het semitische ras en nog heel wat andere hindernissen. Ja, wat het antisemitisme op onze school betreft, daarover zou ik een 300 bladzijden dik boek kunnen schrijven. Als voorbeeld kan ik je het feit melden dat mijn meneer de aardrijkskundeleraar, Zoppa heet die schurk, al twee maanden "zit", waar, dat kun je je wel indenken."

Paul had het wel vaker aan de stok met **antisemitische leraren**. Ga naar **Verdieping > werkblad 2-2**

Creatief verzet

Vanwege toenemend antisemitisme op het nationalistische gymnasium wordt de 14-jarige Paul gedwongen om over te stappen naar het liberale Roemeenstalige lyceum, waar sommige leraren eveneens antisemitisch zijn. Nu hij ook nog gedwongen wordt zijn Duitse taal en cultuur op te geven, komt hij in verzet. Duits-zijn en joods-zijn vormen namelijk belangrijke aspecten van Pauls identiteit. Hij begint Duitse gedichten te schrijven om zichzelf en anderen bewust te maken van de eigen taal en cultuur. Op de Roemeenstalige school richt hij een leeskring op waar leerlingen Duitse gedichten voordragen.

Opdracht 2 – Eigen ervaringen thematiseren

2.1. Noem drie aspecten die sterk bepalend zijn voor jouw identiteit.

2.2. Bedenk hoe één van die aspecten onder druk kan komen te staan. Welke maatregel of gedrag zou jij als 'intimiderend' of 'onderdrukkend' ervaren?

2.3. Paul komt in verzet door gedichten te schrijven; hij creëert zelf een tegengeluid. Hoe zou jij je op een creatieve manier verzetten wanneer je wordt geïntimideerd?

Op 2 mei 1947 verschijnt Todesfuge in Roemeense vertaling, getiteld 'Tangoul Mortii' (Tango van de dood), met een bijzondere tekening erbij. Ga naar **Verdieping > achtergrondinformatie**

Wat is joods?

Joods zijn kun je in onze tijd op heel veel verschillende manieren. Hoe iemand zich met de joodse cultuur verbonden voelt wordt door allerlei factoren bepaald. Er zijn vijf aspecten die bij iedere jood op een of andere manier een rol kunnen spelen in het leven:

1. Religie en traditie.
2. De band met Israël en zionisme.
3. Oorlog, vervolging en overleving.
4. Persoonlijke geschiedenis.
5. De wisselwerking tussen de joodse en de lokale cultuur.

Het hangt af van de persoon, de plaats waar die woont en de tijd waarin die leeft, hoe zwaar elk afzonderlijk aspect weegt. In de loop van iemands leven kan het gewicht van die aspecten variëren.

Meer weten over joodse identiteit? Ga naar Jong en Joods: jck.nl/jongenjoods

Charlotte Salomon

Charlotte Salomon (1917-1943) is een Duits-joodse kunstenares. Ondanks de nationaalsocialistische machtsovername in 1933 studeert zij aan de kunstacademie in Berlijn. In 1939 vlucht Charlotte naar Zuid-Frankrijk, waar zij haar roerige familiegeschiedenis en ervaringen als joodse in Berlijn creatief begint te verwerken. Ze wordt in 1943 in Auschwitz vermoord.

Charlotte schildert haar leven in de vorm van een muziektheaterstuk met akten en scènes. Het zijn bijna achthonderd waterverfschilderingen (gouaches) met transparante overlegvellen vol teksten en muzikale verwijzingen. De titel van haar kunstwerk reflecteert de vraag waarmee ze de beschouwer achterlaat: **Leben? oder Theater?.**

Opdracht 3 – Vergelijken

Ga naar charlotte.jck.nl en kies 'Bekijk het werk'. Hier kun je alle gouaches van Charlottes 'Leven? of Theater?' bekijken. Je kunt tekstfragmenten of muziek beluisteren, de gouaches omdraaien of er een transparant overheen leggen. Klik op de optie 'Filter', selecteer het thema 'Nationaalsocialisme' in het drop-down menu en klik op 'Ok'.

3.1. Bekijk 5 gouaches. Welke overeenkomsten met Todesfuge herken je? Leg uit.

3.2. Wat zou de titel 'Leven? of Theater?' kunnen betekenen?

De Duits-Joodse schilder Felix Nussbaum (1904-1944) verbeeldt in zijn laatste schilderij 'Triumph des Todes' als het ware een geschilderde Todesfuge. Ga naar **Verdieping > werkblad 2-3**

Creatief verzet

Dwangarbeid en moord

Op 5 juli 1941 bezetten de nazi's Czernowitz en ontnemen de joden hun burgerrechten. In korte tijd worden 3000 joden vermoord. Wanneer de deportaties beginnen – zo wordt bericht – verstopt Paul zich in een klein fabriekspand. Hij probeert zijn ouders over te halen met hem mee te gaan, maar zij weigeren onder te duiken. Ze hopen dat de transporten hen naar bevrijd joods gebied zullen brengen. Wanneer Paul op een ochtend in juni 1942 terugkeert van zijn onderduikadres is de voordeur van hun huis verzegeld. Hij hoort van burens dat zijn ouders zijn opgepakt. Ze worden gedeporteerd naar het Duitse concentratiekamp Michailovka in de Oekraïne.

Ook Paul ontkomt niet aan gevangenschap. Hij moet zich melden en zit vanaf juli 1942 als dwangarbeider gevangen in diverse werkkampen: hij moet puinruimen en greppels graven ('schaufeln'). In een uit het concentratiekamp gesmokkeld briefje schrijft zijn moeder hem dat zijn vader aan tyfus is gestorven. Paul gedenkt hem eind 1942 in het gedicht 'Zwarte vlokken'. Steeds vaker schrijft Paul gedichten over mishandeling en moord. Begin 1943 hoort hij dat zijn moeder kort na de dood van zijn vader door een nekschot is vermoord.

1.

Russische legers bevrijden Czernowitz in het voorjaar van 1944 en Paul keert uit het werkkamp terug naar huis. Overlevenden vertellen hem verhalen over de kampen en in de Russische krant Izvestia van 23 december 1944 leest hij berichten over concentratiekampen, waarbij ook foto's zijn afgedrukt. Daarna maakt Paul de eerste schetsen voor een gedicht dat in mei 1945 gereed is. Het heet eerst 'Todestango', later Todesfuge en wordt gepubliceerd onder het pseudoniem Paul Celan.

Opdracht 4 – Verbinden

Hieronder vind je tekstfragmenten en foto's, die onder andere afkomstig zijn uit Izvestia. Zoek bij elk fragment (soms met foto) een bijpassend citaat uit Todesfuge. De tekst van Todesfuge vind je op pagina 4-5.

"Folterpartijen, kwellingen en het doodschieten van mensen deden de Duitsers met muziek erbij. Daartoe vormden ze een bijzonder gevangenenorkest."

Citaat uit Todesfuge:

"Van de componist verlangden de Duitsers dat hij een bijzondere melodie componeerde, die zij Todestango noemden."

Citaat uit Todesfuge (zie ook foto 1.):

Bij een foto van een apparaat uit de verbrandingsoven staat: "De Duitse machine voor het vermalen van de botten van de verbrande lijken."

Citaat uit Todesfuge (zie ook foto 2.):

De massamoord in de kampen vindt plaats "door het een voor een doodschieten" van de mensen.

Citaat uit Todesfuge (zie ook foto 3.):

"Uit de massagraven worden de lijken weer opgegraven." (om te worden verbrand).

Citaat uit Todesfuge:

De commandant van vernietigingskamp 'Sobibor', Franz Stangl: "We ontwikkelen hier een perfect systeem" (om mensen te doden).

Citaat uit Todesfuge:

De commandant van 'Auschwitz', Rudolf Höss: "Bij ongunstig weer dreef de stank van verbranding kilometers ver weg, zodat de mensen uit omliggende plaatsen erover klaagden."

Citaat uit Todesfuge:

Verwerken en herdenken

Inleiding

Met dit laatste thema staan we stil bij het verwerken van traumatische gebeurtenissen, zoals de Holocaust, en bij de zin van het herdenken van belangrijke gebeurtenissen. Wat herdenken we, hoe doen we dat en waarom?

Opdracht 1 – Voorkennis

In Nederland herdenken we de Jodenvervolging en de bevrijding van de nazi-overheersing op verschillende manieren.

- 1.1 Welke nationale herdenkingen of nationale monumenten ken jij? Schrijf ze hieronder op:

- 1.2. Wat is de zin van herdenken? Kies twee stellingen die volgens jou het belangrijkste zijn. Licht dat toe.

- Door te herdenken kun je traumatische ervaringen beter verwerken.
- Door te herdenken maak je jonge mensen bewust van wat er is gebeurd.
- Door te herdenken kun je het verleden afsluiten en vergeten.
- Door te herdenken kun je misschien voorkomen dat het nog eens gebeurt.
- Door te herdenken blijft de verschrikkelijke gebeurtenis in je gedachten en vergeet je niet wat er is gebeurd.
- Door te herdenken toon je respect voor de slachtoffers.

Foto: Ruben Hamelink / Studio Daan Roosegaarde

Opdracht 2 – Klassikale Quiz

Zoek bij elk monument de juiste foto.

Levenspoort	nr. _____
Joods kindermemoriaal Den Haag	nr. _____
Auschwitzmonument	nr. _____
Levenslicht	nr. _____
Kamp Westerbork	nr. _____
Kindermemoriaal Kamp Vught	nr. _____

Stolpersteine

Opdracht 3 – Discussie

Naast nationale monumenten kennen we bijzondere gedenktekens, zoals de Stolpersteine/Struikelstenen die op veel plekken te vinden zijn.

3.1. Heb je ze wel eens gezien? Waar?

3.2. Wat vind je van deze manier van herdenken?

3.3. Sommige mensen zijn tegen het plaatsen van Stolpersteine. Welke redenen zouden ze daarvoor kunnen hebben? Noem er twee.

De **Stolpersteine** zijn bedacht door de Duitse kunstenaar Gunter Demnig. In 1995 wordt de eerste Stolperstein gelegd en inmiddels zijn de gedenkstenen al in ruim 21 landen te vinden. Ga naar **Verdieping > achtergrondinformatie**

3.4. Zou jij ervoor kiezen een Stolperstein te laten plaatsen als je zou ontdekken dat in jouw huis vroeger mensen woonden die door de nazi's vervolgd zijn? Licht je antwoord kort toe.

Via **'Wordt Gemist'** kun je een leeftijdsgenoot uit jouw buurt leren kennen die de Jodenvervolgning niet heeft overleefd. Meer weten? Ga naar www.joodsmonument.nl/wordt-gemist/zoeken

Verzetsvrouwen werken aan illegale kranten

Diet Kloos

Paul Celan schenkt in 1949 het typoscript van Todesfuge aan de Nederlandse verzetsheldin Diet Kloos. Als 16-jarig meisje begint zij in 1940 met creatief verzet, voordat ze zich met spionage en wapensmokkel bezighoudt.

Verzetsheldin

Met de Yad Vashem-medaille eert Israël mensen die in de oorlog joden hebben geholpen. Hun namen staan op deze gedenkmuur, ook die van Diet Kloos.

BEKIJK EEN
FRAGMENT OVER
TODESFUGE EN
DIET KLOOS

Meer weten over **Diet Kloos**? Ga naar **Verdieping > achtergrondinformatie**

Todesfuge en kunst

Paul Celan verwerkt in Todesfuge zijn eigen oorlogservaringen maar noemt het ook een "grafschrift en een graf" voor alle vermoorde en verbrande slachtoffers. Hij voegt daaraan toe: "Ook mijn moeder heeft alleen dit graf." Todesfuge is voor hem tegelijk een persoonlijke verwerking en een herdenking van de Jodenvervolging. Het wordt door literatuurkenners ook wel 'het gedicht over Auschwitz' genoemd. Het is daarmee zelf een monument.

'Hommage aan Paul Celan'

Beeldend kunstenaar Helly Oestreicher maakte dit werk in 1990 voor haar expositie 'DENKBEELDEN' in het Joods Historisch Museum in Amsterdam. Voor de expositie 'Een graf in de wolken' (zie p. 23) heeft zij een beeld voor het typoscript van Todesfuge gemaakt.

Meer weten over **Helly Oestreicher**? Ga naar **Verdieping > achtergrondinformatie**

Opdracht 4 – Kunstzinnige verwerking

Opmerkelijk is dat het kunstwerk Todesfuge ook weer andere kunstenaars inspireert. Componisten, schilders, zangers, videokunstenaars en acteurs maken bewerkingen van de tekst. Op **YouTube** zijn diverse bewerkingen van Todesfuge te vinden. Hieronder vind je er vier:

1. **Todesfuge – Paul Celan**
Stem Paul Celan, met foto's van concentratiekampen (6-4-2008, 2.57 min.)
2. **Max-Reger-Chor Berlin – Tilo Medek – Todesfuge**
Tilo Medek, a-capella uitvoering (8-3-2018, 15 min.)
3. **Todesfuge – Paul Celan, Matthias Fuhrmeister**
Kurt Aufwurt, zang en gitaar (25-7-2015, 4.58 min.)
4. **Koraktor – Todesfuge (Paul Celan)**
Koraktor, muziek, meerstemmig (18-11-2017, 5.52 min.)

Bekijk/beluister klassikaal de vier bewerkingen van Todesfuge, telkens 1-2 minuten lang en beantwoord intussen vraag 4.1. Beschrijf daarna bij 4.2 welke bewerking jijzelf het mooist vindt. Bespreek je mening in groepjes of klassikaal.

4.1. Past de sfeer van deze bewerking bij het gedicht Todesfuge? Waarom?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

4.2. Welke van de vier bewerkingen vind je zelf het mooist? Waarom?

De filosoof Adorno beweert in 1949 dat het 'barbaars' is om **na Auschwitz gedichten** te schrijven. Er ontstaat een discussie waarin ook Todesfuge betrokken wordt. Ga naar **Verdieping > werkblad 3-1**

Premier Mark Rutte wordt omhelsd door de voorzitter van het Nederlands Auschwitz-Comité Jacques Grishaver.

Mark Rutte maakt excuses voor de rol van de Nederlandse overheid bij de Jodenvervolgning in de Tweede Wereldoorlog

Opdracht 5 - Discussie

Todesfuge is een vorm van herdenken, maar er zijn ook nationale plechtigheden om te herdenken. Wat is volgens jou de zin van het nationaal herdenken van gebeurtenissen als de Jodenvervolgning? En welke rol kunnen kunstwerken daarbij spelen?

Discussie over thema's als... 'Excuses maken', 'Waarschuwen' en 'Herdenkingen & Monumenten!' Ga naar **Verdieping > werkblad 3-2**

Toespraak van minister-president Mark Rutte bij de Nationale Holocaust Herdenking. Ga naar **Verdieping > achtergrondinformatie**

Dodenherdenking op de Dam 2020

Koning Willem-Alexander excuseert zich voor het gebrek aan aandacht van zijn overgrootmoeder voor de Jodenvervolgning:

“Medemensen, medeburgers in nood, voelden zich in de steek gelaten, onvoldoende gehoord, onvoldoende gesteund, al was het maar met woorden. Ook vanuit Londen, ook door mijn overgrootmoeder, toch standvastig en fel in haar verzet. Het is iets dat me niet loslaat.”

Toespraak van Koning Willem-Alexander bij de Dodenherdenking op 4 mei 2020 op de Dam in Amsterdam. Ga naar **Verdieping > achtergrondinformatie**

Lees ook de tekst van de 4 mei-lezing 2020 door **Arnon Grunberg**, uitgesproken in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Ga naar **Verdieping > achtergrondinformatie**

Een graf in de wolken

In het Joods Historisch Museum in Amsterdam vindt van 11 december 2020 t/m 16 mei 2021 een expositie over Paul Celan en Todesfuge plaats. Wil je met je klas de expositie bezoeken, ga dan naar www.celan.nl/museumbezoek

Slotopdracht – Verwerking

Terugblikkend op zijn werk legt Celan in 1959 uit dat zijn gedicht kan worden beschouwd als 'flessenpost': een boodschap, verstuurd met de hoop dat het ooit bij een voor hem onbekende lezer aankomt. Gedichten vormen voor hem een dialoog met de lezer. Tijdens de lessen is Celan (zijn stem, zijn foto, het gedicht) telkens aanwezig geweest, wat jou in gesprek met hem brengt en tot ontvanger van de 'flessenpost' maakt. Nu is het aan jou om te antwoorden door het gesprek aan te gaan met Celans werk.

1. Maak met je smartphone of tablet een korte filmimpresie waarin je reageert op (een fragment van) het gedicht Todesfuge. Maak gebruik van de ervaringen die je tijdens de lessen hebt opgedaan. In je film laat je zien wat je gemaakt hebt; bijvoorbeeld door een voordracht van een zelfgeschreven gedicht, het tonen en toelichten van een tekening, een korte beschouwing, het uitvoeren van een lied of muziekstuk, of een andere uiting.

Let op:

- Je houdt je smartphone of tablet horizontaal terwijl je opneemt.
 - Je zorgt voor verstaanbare audio (film bij voorkeur in een stille ruimte).
 - Je film duurt max. 2 minuten.
 - Het uiteindelijke formaat van je film is mp4.
2. Stuur je filmimpresie naar je docent.
 3. Presenteer je filmimpresie in de klas.

Film inzenden voor de expositie?

Wil je dat je korte film ook te zien is op de Celan-expositie 'Een graf in de wolken' in het Joods Historisch Museum in Amsterdam? Laat het je docent weten. De beste inzendingen komen in aanmerking. Films kunnen tot 15 maart 2021 ingestuurd worden door je docent.

Met jouw toestemming kan jouw filmimpresie ook worden getoond op www.celan.nl/filmimpresies.

Todesfuge

Een gedicht om niet te vergeten

Met een team van leerlingen, vo-docenten en vormgevers, studenten en medewerkers van de Faculteit der Letteren (RU) hebben wij vakoverstijgend onderwijsmateriaal ontwikkeld rondom het gedicht Todesfuge van de joodse Duitse dichter Paul Celan. Het educatief materiaal bestaat uit een werkschrift met bijbehorende online-verdiepingsopdrachten en achtergrondinformatie op:

www.celan.nl

Het **vfonds** steunt jaarlijks zo'n 200 bijzondere of vernieuwende initiatieven en projecten die laten zien dat vrede geen vanzelfsprekendheid is. Met deze steun hoopt het vfonds verschillende generaties te inspireren en te stimuleren om zich in te zetten voor een vrije en vreedzame samenleving.

VSBfonds ondersteunt initiatieven van en voor iedereen die actief wil meedoen aan de samenleving. In de vorm van donaties, praktische kennis en netwerken. Het fonds wil bijdragen aan de zelfredzaamheid en samenredzaamheid in ons land.

VSBfonds,
iedereen doet mee

Auteursrecht

We hebben geprobeerd alle rechthebbenden te benaderen, maar mocht u omissies ontdekken, neem dan contact met ons op. Een overzicht van de recht-hebbers vindt u op www.celan.nl/colofon

© Copyright op werkschrift, website en overige educatieve producties van Project Celan 2020 berust bij Paul Sars en Joke Ketel. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs (tenzij bij het materiaal anders aangegeven), kopieën (tenzij bij het materiaal anders aangegeven), of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

Redactieteam

Jeroen Brinkman, Frank van Ginkel, Annette Heym, Sabine Jentges, Joke Ketel, Pieter Kuipers, Helly Oestreicher, Dirk Parijs, Paul Sars (eindredactie), Bart Schillings, Anne Smit Arends, Jacinta Timmers, Derk Venema, Frederick Vosters, Henk Willems.

© Project Celan 2020

Project Celan 2020 is een idee en productie van Paul Sars en Joke Ketel. Website en werkschrift worden mogelijk gemaakt met subsidies van vfonds en VSBfonds en de Faculteit der Letteren (RU), met medewerking van Bureau Ketel, het Joods Cultureel Kwartier en de Radboud Universiteit. Nadere informatie over andere producten van Project Celan 2020 en over de redacties vindt u op www.celan.nl/colofon

Meer informatie?

Wilt u meer weten over het educatieve project/website celan.nl? Stuur dan een mailtje naar info@celan.nl.

Werkschriften zijn te bestellen op www.celan.nl.

bureau ketel
ONTWERP EN
COMMUNICATIE

Joods
cultureel
kwartier

Radboud Universiteit

